

O'ZBEK TILIGA AYNAN O'ZLASHTIRILGAN MIKROSOFT WINDOWS OPERATSION TIZIMI TERMINLARINING IMLOSI VA TALAFFUZI

Maxammadov Bobir

*Andijon davlat chet tillari instituti mustaqil izlanuvchisi, f.f.f.d
(PhD)*

SPELLING AND PRONUNCIATION OF TERMS IN THE UZBEK LANGUAGE ADAPTATION OF MICROSOFT WINDOWS OPERATING SYSTEM

Makhammadov Bobir

*Independent researcher at Andijan State Institute of Foreign
Languages, PhD in Philology (Doctor of Philosophy)*

ОРФОГРАФИЯ И ПРОИЗНОШЕНИЕ ТЕРМИНОВ ОПЕРАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ MICROSOFT WINDOWS, АДАПТИРОВАННЫХ К УЗБЕКСКОМУ ЯЗЫКУ

Махаммадов Бобир

*Соискатель Андижанского государственного института иностранных языков, кандидат
филологических наук (PhD)*

Annotatsiya: Mikrosoft Windows operatsion tizimida qo'llanilgan o'zbek tilidagi terminlarining imlosi va talaffuzi aynan ushbu maqolada yoritiladi. Bundan tashqari maqolada Windows terminlari orasida uchraydigan o'zlashma va tarjima holatidagi terminlarning yaroqliligi va berilishi o'r ganiladi.

Kalit so'zlar: o'z qatlam, o'zlashma qatlam, leksema, imlo, talaffuz, QR-kod, cache memory.

Abstract: This article highlights the spelling and pronunciation of terms in the Uzbek language as used in the Microsoft Windows operating system. Additionally, the article examines the usage and validity of both adapted and translated terms that appear among Windows terminology.

Keywords: native layer, adapted layer, lexeme, spelling, pronunciation, QR code, cache memory.

Аннотация: В данной статье рассматриваются орфография и произношение терминов на узбекском языке, используемых в операционной системе Microsoft Windows. Кроме того, в статье отдельно изучается использование адаптированных и переведённых терминов Windows, а также их валидность.

Ключевые слова: собственный слой, адаптированный слой, лексема, орфография, произношение, QR-код, кэш-память.

Kirish. Mikrosoft Windows operatsion tizimida qo'llanilgan o'zbek tilidagi terminlarining imlosi va talaffuzi aynan ushbu maqolada yoritiladi. Bundan tashqari ushbu maqolada Windows terminlari orasida uchraydigan o'zlashgan va tarjima qilingan terminlarning qo'llanilishi hamda validligi alohida o'r ganiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.
Tahlil qilinayotgan maqolada terminlar o'zbek

tilshunos olimlari R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G.Boqiyeva, M.Qurbanova, Z.Yunusova, M.Abuzalova tomonidan yozilgan "Hozirgi o'zbek adabiy tili" o'quv qo'llanmasi, B.Mengliyev tomonidan yozilgan "Hozirgi o'zbek tili" darslik va til korpuslarini yaratish bo'yicha maqolalari, M.Umarxo'jayevning "Umumiy tilshunoslik" nomli o'quv qo'llanmalari va M.Umarxo'jayev tashabbusi bilan tashkil etilgan lug'atshunoslik va

E-mail:

maxammadovuz@gmail.com

Tel: (97) 378 – 34 -45

tarjimashunoslik markazi (ALTAIIM) jamoasi tomonidan maktab o‘quvchilari uchun turli fanlardan yaratilgan, mobil ilovalar uchun moslashadigan ko‘p tilli lug‘atida foydalanilgan terminlar yordamida tahlil qilindi.

O‘zbek tiliga aynan o‘zlashgan Windows operatsion tizimidagi terminlar to‘g‘risida fikrmulohazalarni olib borishdan oldin o‘zbek tili leksikasidagi o‘z va o‘zlashma qatlama to‘g‘risida ma‘lumotlar berilishi kerak. Ushbu faslda mobil ilovalardagi aynan o‘zlashgan so‘zlar va ularning imlosi hamda talaffuzi bo‘yicha tahlil olib boriladi.

Barchamizga ma‘lumki, har bir tilning, shu jumladan, o‘zbek tilining ham kelib chiqishiga ko‘ra 2 xil sof va o‘zlashgan leksemalari mavjud. Sof o‘zbek tilidagi leksemalar qarindosh bo‘lgan tillardan tarqalgan, asrlar davomida birgalikda qo‘llanilganda aytildi.

O‘zbek tili leksemalari qatoriga rus tilidan va rus tili orqali Yevropa xalqlari tillaridan leksemalarning kirishi ikki muhim davrlarga bo‘linadi:

1. O‘rta Osiyo bosib olish davridagi voqealar;
2. Podsho hukumati ag‘darilib, Rus hukumati tashkil topgan davrdan keyingi voqealar.

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqorida sof va o‘zlashgan ya’ni o‘z va o‘zlashma qatlama bo‘yicha ma‘lumotlar berildi. Bundan tashqari faslda tahlil qilinishi kerak bo‘lgan aynan o‘zlashgan leksemalar to‘g‘risida unutmaslik kerak. Leksemalarning aynan o‘zlashishida quyidagi belgilarga albatta to‘xtalib o‘tish zarur, chunki bunday belgilar imlo va talaffuzda to‘g‘ri yozish hamda talaffuz qilish uchun xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot obyekti hisoblangan Windows operatsion tizimi terminologiyasi orasida turli ilovalar uchraydi, xususan, “Yandex.taxi”, “Telegram”, “PayME”, “Google chrome” terminlarining o‘zbek tilidagi talaffuzi va imlosi haqida qisqacha so‘z yuritiladi.

“Google chrome” dasturida uchraydigan atamalardan biri “*rejim*” bo‘lib, ushbu atama fransuz tilidan kirib kelgan “*regime*” tarzida yoziladi. O‘zbek tiliga aynan o‘zlashish jarayonida faqatgina ushbu atamaning asl tilidagi talaffuz shakli o‘zbek tiliga ko‘chadi. Ingliz-o‘zbekcha lug‘atlarda ham ushbu atamaning tarjimasini “*rejim*” tarzida berib o‘tilgan. Demak, imloda qo‘srimchalar qo‘shilishi natijasida birorta fonetik o‘zgarishlar yuz bermaydi,

faqat talaffuzda ushbu so‘z chetdan o‘zlashganligi sababli j harfli dj tarzida talaffuz qilinadi.

“*Ecran*” atamasi rus va o‘zbek tilida “*screen*” atamasining tarjimasi hisoblanadi, demak rus tili orqali o‘zbek tiliga o‘zlashgan. Talaffuz hamda imlosi bo‘yicha tahlil qilinganda, ekran so‘zi 5 harf va 5 tovushdan iborat, so‘z boshidagi e harfi ekran, eksport kabi o‘zlashgan so‘zlarda old qator o‘rtakeng hamda lablanmagan unlini ifodalash uchun yoziladi. Lug‘aviy va sintaktik shakl yasovchilar qo‘silsa ham imloda biror o‘zgarishga uchramaydi.

“*Web-sayt*” qo‘shma atamasi ushbu mobil ilovada ko‘p uchraydi. Ingliz tilida “web-site” tarzida uchraydi, o‘zbekcha lug‘atlarda har ikkala so‘zning muqobili berilgan, lekin alohida tarjima qilinganda ma‘no bo‘yicha maqsadga yetib borilmaydi, shu sababli “*web-sayt*” yoki “*web-sahifa*” tarzida qoldirilgan maqsadga muvofiq. O‘zbek tilining imlo qoidalari lug‘atida ushbu atama juft so‘z bo‘lganligi sababli chiziqcha bilan yozilishi belgilangan[1]. Talaffuz qilinganda mazkur juft so‘zning birinchi qismidagi {b} harfi {p} tarzida talaffuz qilinish holati mavjud.

Navbatdagi “Payme” mobil ilovasi aynan olingan terminlarining imlosi va talaffuzi bo‘yicha tahlil qilinadigan bo‘lsa, axborot texnologiyalariga yangi kirib kelgan so‘zlardan biri bu vidjetlar. Inglizcha-o‘zbekcha lug‘atlarida ham o‘zbek tilining imlo lug‘atida ham ushbu atamani uchratish mushkul. Ingliz tili imlosida ushbu atama “*widget*” tarzida yoziladi. O‘zbek tiliga aynan o‘zlashtirilish jarayonida dj harfi to‘liq “*vidjet*” tarzida ifodalaniши maqsadga muvofiq va talaffuzda ham dj harfi to‘liq [vidjet] tarzida talaffuz qilinishi maqsadga muvofiq.

“*Virtual karta*” – birikmasi har ikkala atama aynan o‘zlashgan atamalar sirasiga kiradi. O‘zbek tilining imlo qoidalari ikki yonma-yon keladigan unlilar imlosi qoidasida – *ua* birikma unlilariga birikitta misol keltirilgan, jumladan, *sharo*, *burjua* va ushbu unlilar yonma-yon kelsa qanday aytilda shunday yoziladi deb belgilab qo‘ylgan. Shunga ko‘ra “*virtual*” atamasida yozilish va talaffuz qilishini bir xil bo‘ladi. “*Virtual*” atamasida sifat so‘z turkumiga mansub bo‘lganligi sababli barcha qo‘srimchalar “*karta*” atamasiga qo‘shiladi va shunday holatda ham karta atamasida na talaffuzda, na imloda o‘zgarish bo‘ladi.

“Payme” mobil ilovasida arab tilidan aynan o‘zlashgan terminlardan biri “*hisob*” so‘zi bo‘lib,

imloda so‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘silsa ham ushbu atama bilan biror o‘zgarish bo‘lmaydi, talaffuzda esa bilinar bilinmas hisob so‘zidagi **b** harfi **p** tarzida talaffuz qilinadi. Xuddi shunday *raqam, ma’lumot, ruxsat, harakat* kabi arab tilidan aynan o‘zlashgan atamalar ko‘plab uchraydi. Ularning barchasi imlo va talaffuzda bir xil holda yoziladi.

Garchi “Payme” mobil ilovasi o‘zbek dasturchilari tomonidan yaratilgan bo‘lsada, undagi aksariyat terminlar to‘liq tarjima qилинмаган va muqobilari tanlanmagan. Masalan, to‘lov xizmatlari ruknidagi barcha xizmat turlari umuman tarjima qилинмаган, balki muqobili topilmagan.

“Telegram” mobil ilovasidagi terminlarni tahlil qilish jarayonida ham xuddi yuqoridagi mobil ilovalarga o‘xshab aksariyat aynan o‘zlashgan atamalar arab va fors tillaridan o‘zlashgan so‘zlardir. Masalan, *xabarlar, guruh, xotira, tovush, tarjimayi hol, jiddlar, rasm, siyosat kabilar*. Bundan tashqari boshqa xalqaro tillardan o‘zlashgan atamalar ham mavjud, misol tariqasida *chat, stiker, emoji, kontaktlar, QR-kod, onlayn, seans* kabi so‘zlar bunga misol bo‘la oladi.

Ushbu mobil ilovada “*ism*” va “*video*” kabi aynan o‘zlashgan so‘zlar mavjud. Agar ularni talaffuz va imlo jihatdan birma bir tahlil qilinadigan bo‘lsa, “*ism*” – arab tilidan kirib kelgan atama hisoblanadi [2] va uning imlodagi ko‘rinishi ham xuddi shunday uch harfdan iborat, ya’ni bitta unli ikkita undosh harflardan, shulardan – s til oldi, sirg‘aluvchi, jarangsiz, - m – lab – lab undoshi, portlovchi, jarangli va - i unlisi old qator, tor unli va lablanmagan sanaladi, lekin talaffuzda – s tovushidan keyin {i} tovushi ortish holati ham uchraydi.

“*Video*” so‘zini tahlil qiladigan bo‘lsak, chetdan kirib kelganligi bois ikkita unli yonma-yon kelish holati ham kuzatiladi. O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari unli harflar imlosida yonma-yon kelgan unlilar berilgan, lekin aynan **–eo** unlilarining bir biriga yaqin kelishi bo‘yicha fikr berilmagan. Ushbu so‘z tarkibida 5 ta harf va 6 ta tovush mavjud desak, adashmagan bo‘lamiz, sababi – **eo** yonma-yon kelgan unlilarda o‘rtada “y” aytilsa ham asl holicha imloda yozilaveradi.

“Telegram” mobil ilovasida yana bir lug‘atlar uchramaydigan va rus hamda o‘zbek tillariga o‘z holicha o‘tib kelayotgan “**bot**” nomli atama mavjud. Bir qarashda bu so‘z juda oddiy ko‘rinadi, lekin bu atamaning o‘zbekcha

etimologiyasi berilgan, faqatgina o‘zbek tilining imlo lug‘atida ushbu atama bilan shakli bir xil so‘z uchraydi va bularning ma’nolari bir biridan butunlay farq qiladi. Mobil ilovada uchraydigan “**bot**” so‘zining ma’nosi “**robot**” atamasidan olingan va jarayonlarni avtomatik boshqarish ma’nosida qo‘llaniladi. 3 harf va 3 tovushdan iborat, imlo va talaffuzda ayni tarzda aytildi va yoziladi. Ushbu atamaga “Oddiy foydalanuvchi ishlataligani interfeyslar orqali ma’lum harakatlarni avtomatik va/yoki belgilangan jadval bo‘yicha bajaradigan maxsus dastur” deya ta’rif berilgan[3].

Yana bir qiziq holat, ingliz tilida “**channel**” so‘zi lug‘atlarda berilgan va uning ma’nosi “*suv oqadigan kanal*” ma’nosida kelgan, lekin keyinchalik insoniyat hayotiga televideniye kirib kelgandan so‘ng ingliz tilida aynan mana shu atamaning omonimlik xususiyati paydo bo‘lgan, natijada “**channel**” so‘zi teledasturlar uchun qo‘llaniladigan kanal ma’nosida rus tili orqali o‘zbek tiliga aynan o‘zlashdi. Ko‘rinib turganidek, “**channel**” tuzilish jihatdan o‘zbek tilidagidan birozgina farq qiladi, fonetik o‘zgarishlarga uchragan holda, “**kanal**” tarzida to‘g‘ridan-to‘g‘ri kirib keladi.

Boshqa mobil ilovalarda bo‘lgani kabi “*Yandex.taxi*” mobil ilovasida ham aynan o‘zlashtirilgan terminlarni uchratish mumkin. Xususan, barcha uchun tanish bo‘lgan “**taxi**” atamasi o‘zbek tilining imlo lug‘atida va mobil ilovada “*taksi*” tarzida berilgan, demak mobil ilovada imlo qoidalariга rioya qilingan holda ushbu so‘z tanlangan. 5 ta harf va 4 ta tovushdan iborat hamda qanday aytilda, shunday yoziladi.

“*Darvoza*”, “*shahar*”, “*jamoat*”, “*yordam*” kabi atamalar ham fors-tojik va arab tillaridan aynan o‘zlashgan so‘zlar hisoblanadi. Ular orasidan “*shahar*” so‘ziga egalik qo‘sishchalari qo‘shilganda tovush tushish hodisasi sodir bo‘ladi, lekin boshqa holatlarda o‘z holicha saqlanib qoladi. Qolgan atamalarda talaffuz va imloda hech qanday o‘zgarish bo‘lmaysan, shu holicha aytildi va yoziladi.

Yakunda bir jihatni ta’kidlab o‘tish lozim, tilimizdagи o‘zlashma terminlarning ayrimlari tilimizning tabiatiga moslashadi. Ularni fonetik jihatdan moslashuvini quyidagilarda kuzatish mumkin:

- 1) fonemalarning qisqarishi: avianos (*авианосец*), raketanos (*ракетаносец*), minanos

(миноносец), farmatsevtik (фарматсевтический), akustik (акустический); 2) fonemalardagi tovush almashinushi: mayoq (маяк), o'choq (очаг), plashch-palatka (плащ-палатка) kabilalar. O'zbek tilida qurilishi jiddiy o'zgarishlarga uchragan o'zlashma terminlar kategoriyasiga qo'mita (комитет), bombardimon (бомбардировка), qo'mondon (командующий), pudrat (подряд) kabilarni kiritish o'rinnlidir[4].

Mobil ilovalarda uchraydigan veb-sayt, veb-kamera, kesh-xotira kabi o'zlashtirilgan terminlarning chiziqcha bilan yozilishi alohida e'tibor bilan o'rganilishi lozim. O'zbek tili imlo qoidasiga ko'ra, chiziqcha asosan juft va takror so'zlarni yozishda qo'llaniladi. Bunday birikmalar ko'pincha sinonimik, antonimik, butun-bo'lak yoki yaqin ma'nodosh so'zlar asosida shakllanadi. Shu bois, yuqoridaq atamalarda chiziqchaning ishlatalishi ularning strukturaviy va semantik xususiyatlari bilan bevosita bog'liq holda tahlil qilinishi zarur.

Mazkur terminlarning ingliz tilidagi ekvivalentlari — webcam, website, webpage, cache memory, compact disk, crossware — tarkibida esa chiziqcha belgisi qo'llanilmaydi. Bu holat ingliz tilidagi terminologik tizimda birikmalar ko'pincha bitik shaklida (ya'ni bir so'z sifatida) berilishiga asoslanadi. O'zbek tilida esa bunday birlıklar o'zlashtirilganda ko'pincha ikkita mustaqil leksik komponent sifatida qabul qilinadi va ular o'rtasiga chiziqcha qo'yilishi kuzatiladi. Natijada, bu holat ingliz tilidan o'zlashtirilayotgan terminlarning morfografik jihatdan standart shakllaridan chetlanishga olib keladi[5].

Shunday qilib, terminlarning chiziqcha bilan yozilishi O'zbek tilining ichki qonuniyatları bilan belgilanayotgan bo'lsa-da, ularning manba tilidagi grafemik ko'rinishlariga nisbatan farqlanishi terminlarni standartlashtirish jarayonida muvozanatl yondashuvni talab qiladi.

Qanchalik murakkab jarayon bo'lmasin, bugungi kunda terminlarni ixchamlashtirish, muomalaga kiritish uchun soddarroq ko'rinishga olib kelish, tarkiban ixchamlashtirish mutaxassislarining oldiga qo'yilayotgan birlamchi vazifalardan hisoblanadi. Aks holda, ular termin maqomida bo'lmaydi, termin o'rnida qo'llanuvchi so'zlar va

so'z birikmalari sifatida tushuniladi. Natijada ularning turli variantlari vujudga keladi, dubletlar paydo bo'ladi.

Xulosa va takliflar.

Demak, xulosa qilish mumkinki, aynan o'zlashgan so'zlar genetik jihatdan shakli bir xil, lekin talaffuzda biroz farq qilishi mumkin. Tadqiqot ishida o'rganilayotgan "Google chrome", "Telegram", "Payme" va "Yandex.taxi" mobil ilovalarida qo'llanilgan terminlarning ko'pchiligi barcha dasturlarda bir xil tarzda qo'llanilgan, o'zbek tilida muqobili topilgan atamalar fors va arab tillaridan [6] o'zlashgan hamda boshqa dasturlarda ham xuddi shu shaklda uchraganligi sababli, yuqoridaq fikrimiz isboti sifatida dubletlar paydo bo'lgan. Bundan tashqari mobil dasturlarining ingliz tilidagi terminlarning o'zbek tilidagi muqobillarini termin emas balki so'z va so'z birikmasi tarzida ham qabul qilish mumkin, chunki dasturlarda foydalanilgan aksariyat terminlardan kundalik sharoitimizda foydalanamiz va termin maqomini olishi uchun asos mavjud emas. Ularning imlo va talaffuziga to'xtaladigan bo'lsak, chetdan o'zlashganligi sababli, talaffuzda ayrimlarida tovush ortishi kuzatiladi, ayrimlari esa asl holicha talaffuz qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mengliyev B.R – Hozirgi o'zbek tili (kirish, fonetik sath, leksik-semantik sath) // darslik – Toshkent: "Tafakkur bo'stoni", 2018, B.177-178
2. Nazarov. S., Nazarova. F., Adizova. N., Poltayeva.D., English-uzbek dictionary. – Toshkent-2013, B.699
3. Butayev. Sh., Irisqulov.M., Inglizcha-o'zbekcha, o'zbekcha-inglizcha lug'at 70000 so'z va ibora // -Toshkent 2008, B.267
4. Begmatov.E., Madvaliyev A., O'zbek tilining imlo lug'ati 85000 dan ortiq so'z // Toshkent 2013, B.442
5. Rahmatullayev SH - O'zbek tilining etimologik lug'ati II (arab so'zlar va ular bilan hisolilar) //Toshkent 2003, B.175
6. Amirov D.M, Atadjanov A.YU va boshqalar – Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati // Toshkent 2010, B.46